

Труднощі перекладу при відтворенні концептуальної моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ (на матеріалі перекладів американських творів ХХ – ХХІ ст. українською)

Поняття ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ існувало ще з часів Платона і Аристотеля [1, с. 64] і було предметом дослідження філософії [напр., 1; 2], культурології [напр., 3], релігієзнавства [напр., 4, с. 280-281] та ін. Ідея ієрархії матерія-розум-дух [1, с. 194-196] знайшла своє відображення і в когнітивній лінгвістиці [5, с. 179; 6, с. 27], і в поезії [7, с. 158], уведена Дж. Лакоффом і М. Тернером як культурна модель, яка по вертикальній шкалі розміщує "вищих" створінь і їх якості над "нижчими" створіннями і їх якостями [5, с. 166]. Таким чином, концептуальна модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ заснована на градації форм існування – людина, тварина, рослини, неживі об'єкти – і якостей, які характеризують ці форми існування – сенс, інстинктивне поведінку, біологічні функції, фізичні атрибути та ін. [5, с. 170]. Відповідно до моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ людина є вінцем ієрархії; далі йдуть тварини, рослини, комплексні об'єкти або артефакти і, нарешті, об'єкти природи [5, с. 170]. Таке ієрархічне сприйняття світу відображається у повсякденній мові та образній мові письменників і поетів. На жаль, дослідження саме цієї моделі носять у сучасній лінгвістиці фрагментарний характер [див: 8, с. 45; 9, с. 23; 6, с. 25], тому реконструкція і порівняння особливостей реалізації моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ в текстах сучасних письменників та їх перекладах є актуальним.

Культурна модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ відображена рядом концептуальних метафор, де корелят і референт представлені концептосферами, або своєрідними моделями організації знання чи досвіду, таксонами [10; 11, с. 3-4], що об'єднані за набором асоціацій або концептів, прямо або опосередковано пов'язаних з мовним знаком, який відображає різні рівні моделі, напр., ЛЮДИНА – ЦЕ ТВАРИНА. Вербально модель проявляється як фразеологічні одиниці, стерті та оригінальні тропи, наприклад, *his youthful spirit was living in a mortal shell* [12, с. 2].

Тропеїка художнього твору порівняно нелегко піддається передачі з однієї мови на іншу. Її семантику складають кілька взаємопов'язаних елементів: денотативне значення слова, новостворений образ, та нова номінація, яка виникає в результаті осмислення тропу [13, с. 31]. Переклад, таким чином, багато в чому залежить від того, наскільки близькі культурно-мовні традиції мови оригіналу та мови перекладу, та як і ким здійснюється переклад [14, с. 35]. Сучасні дослідники [15; 16, с. 238; 17, с. 43] виділяють певні труднощі, пов'язані із проблемою перекладу словесної образності твору [18, с. 176-183], до яких відносять (а) структурні труднощі перекладу; (б) семантичні труднощі; (в) труднощі у передачі образності [16, с. 237-243; 17, с. 44-45].

Так, до структурних труднощів перекладу вербалізованої моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ відносимо такі: (1) різниця у комбінаторній сполучуваності слів у порівнюваних мовах [16, с. 240]; та (2) зміна морфологічних ознак корелята або референта у мові перекладу [16, с. 238]. Так, наприклад, порівняння у Дена Брауна *The miniature structure itself protrudes up through the floor as though it were the tip of an iceberg* [19, с. 382], де артефакт порівнюється із природнім об'єктом, структурно представлено як підрядне речення, тоді як у перекладі *Ця мініатюрна споруда стримить з підлоги, наче вершина айсберга* [20, с. 477] – це обставина способу дії, більш властива українській мові при створенні цього стилістичного прийому. Інший приклад ілюструє зміну морфологічних ознак корелята через різницю у мовах перекладу та оригіналу: так, у тому ж творі автора Святий Грааль – жіночого роду [напр.: 19, с. 376], тоді як в українській мові це слово чоловічого роду. Загалом, така зміна сприяє викривленню у розумінні символічної складової твору, адже за сюжетом, Святий Грааль – символ Марії Магдалени. Відбулося метонімічне заміщення АРТЕФАКТ замість ОСОБИ, що також вплинуло і на граматичний рід референта. Через узуально закріплені морфологічні ознаки, в українському перекладі такий зв'язок втрачено.

Семантичні труднощі перекладу тропів включають (1) невідповідність між асоціативним рядом, закріпленим за корелятом тропу в мові оригіналу та мові перекладу [16, с. 237]; (2) наявність або відсутність у мові перекладу синонімів, які б передавали стилістичне забарвлення та основні конотації корелята [16, с. 239]; (3) невідповідність обсягу експресивно-образної, емотивної та оцінної інформації між оригіналом та перекладом [21, с. 537]. Наприклад, зміна експресивно-образної інформації спостерігається в метафоричному образі оригіналу *makes my mouth flood with saliva* [22, с. 7], яка походить від концептуальної метафори ЛЮДИНА – ЦЕ ПРИРОДНІЙ ОБ'ЄКТ, адже слово *flood* у своєму первинному значенні означає "затоплювати", і перекладі нейтральним відповідником *мій рот одразу ж переповнився слиною* [23, с. 11]. Незважаючи на тотожність номінативної функції стертої метафори оригіналу й нейтрального перекладу, навряд чи ми можемо говорити про адекватне передання експресивної функції. У такому перекладі відбувається послаблення метафоричної образності і експресивної інформації, закладеної автором.

Особливу групу труднощів складає передача іконічної інформації, яка походить із (1) різниці у принципі побудови образу у обох мовах [16, с. 243]; (2) необхідності збереження концептуальної сторони образу [24, с. 185]. Так, наприклад, у метафорі *until the rain interfered, running its icy fingers down my back* [22, с. 29], що утворена від концептуальної метафори ПРИРОДНІЙ ФЕНОМЕН – ЦЕ ЛЮДИНА, потоки дощу порівнюються із холодним дотиком пальців по спині. Проте у перекладі *аж поки крижаний дощ не спіймав*

мене у свої лабети [23, с. 33] перекладач вдався до заміни образу. Хоча концептуально образ відповідає оригіналу, використання слова *лабети* змінює наше сприйняття іконічної інформації, закладеної до образу. Тепер дощ постає як нападник або мисливець, а отже змінюється і емоційна сторона образу. У іншому прикладі спостерігаємо повну втрату образу у перекладі: *the killer serpentine through a crowd* [12, с. 8] – *убивця маневрував поміж натовпом* [25, с. 23]. Автор використовує неологізм *serpentine* аби передати схожий на зміїний рух убивці. Така метафора виникає із концептуальної метонімії ДІЯ замість АКТАНТА, проте у перекладі вона повністю втрачається.

При стиканні із вказаними труднощами під час перекладу, обрані перекладачем стратегії можуть призводити до "концептуального зсуву" (заміни) [17, с. 45], якщо відповідно до організації тексту твору він або вона не підшуковують максимально близький відповідник до оригіналу, а отже, окрім зміни словесного вираження метафоричного образу, відбувається і зміна образу на концептуальному рівні. Наприклад, при перекладі порівняння *Angular shadows fell like veins across the white tiled walls and down to the white floors* [12, с. 12] – *Мармурова підлога й стіни, оздоблені білим кахлем, були змережані нерівними тіннями* [25, с. 30] ми спостерігаємо не лише заміну порівняння метафорою, але й заміну концептуальної метафори ТІНІ – ЦЕ ВЕНИ (ПРИРОДНІЙ ФЕНОМЕН – ЦЕ ЛЮДИНА) на ТІНІ – ЦЕ МЕРЕЖИВО (ПРИРОДНІЙ ФЕНОМЕН – ЦЕ АРТЕФАКТ). Такий концептуальний зсув призводить до зміни сприйняття твору читачем, у нашому прикладі – зміні у сприйнятті місця дії, де розгортається сюжет.

Саме тому, виходячи із окреслення основних труднощів перекладу тропеїки концептуальної моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ, головною вимогою стосовно відтворення метафоричних образів оригіналу українською мовою стає адекватність перекладу. Під адекватним перекладом ми розуміємо передачу стилістичних та експресивних відтінків оригіналу за допомогою застосування перекладацьких трансформацій. Таким чином, адекватним вважаємо переклад, у результаті якого досягається вербальна, образна та концептуальна відповідність створеного автором образу [24, с. 185]. Під час перекладу є необхідність дотримуватися «закону єдності метафори», тобто прагнення «того, щоб усі елементи метафори, які відтворюються в перекладі, були пов'язані між собою не тільки в переносному, а й прямому значенні» [26, с. 29]. Перекладачеві слід враховувати характер образу та його роль у аналізованому контексті для того, щоб вирішити, яку стратегію обрати.

Література

1. Лавджой А. Великая цепь бытия: История идеи [пер. В. Софронова-Антомони]. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2001. – 372 с.
2. Hintikka J. Gaps in the Great Chain of Being: An exercise in the methodology of the history of ideas // *Reforging the Great Chain of Being: Studies of the History of Modal Theories* [Ed. by S. Knuuttila]. – Dordrecht : D.Reidel Publishing Company, 1981. – P. 1-17.
3. Frank R.M. Shifting identities in Basque and Western cultural models of Self and Being // *Cognitive Models in Language and Thought: Ideology, Metaphors and Meaning* [Ed. by R. Dirven, R. Frank, M. Pütz]. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2003. – P. 123-158.
4. St. Augustine The Confessions of Saint Augustine. – Minneapolis: Filiquarian Publishing, LLC, 2008. – 468 p.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago; L. : University of Chicago Press, 1980. – 354 p.
6. Forceville Ch. Nonverbal and multimodal metaphor in a cognitivist framework: Agendas for research // *Multimodal Metaphor* [Ed. by Ch. Forceville, E. Urios-Aparisi]. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. – P. 19-43.
7. Tsur R. *On the Shore of Nothingness: A Study in Cognitive Poetics*. – Exeter: Imprint Academic, 2003. – 380 p.
8. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01, 10.02.02. – Л., 2007. – 265 с.
9. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". – К., 2002. – 34 с.
10. Thomas J. T. Mental imagery, philosophical issues about [Електронний ресурс] // *The McMillan Encyclopedia of Cognitive Science*: [ed. by L. Nadel]. – 2000. – Режим доступу к ст.: <http://www.ingentaconnect.com/content/imp/jcs/2003/00000010/00000011/art00005>.
11. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // *Известия РАН. Серия литературы и языка*. – М., 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3-9.
12. Brown D. *Angels and Demons*. – N.Y., L. : Pocketbook, 2000. – 294 p.
13. Которова Е.Г. Семантический объем термина "метафора" // *Общее и сопоставительное языкознание*: [сб. ст. / под ред. Г.И. Раповой]. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – С. 29-36.
14. Солоневич Л. В. Особенности передачи зооморфной метафоры в художественном тексте // *Весці БДПУ. Серія 1. Педагогіка. Психологія. Філологія*. – 2011. – № 2(68). – С. 35-38.
15. Бикман Дж. Не искажая Слова Божия (Принципы перевода и семантического анализа Библии) [Електронний ресурс] / Дж. Бикман, Дж. Келлоу. – Режим доступу до кн.: <http://www.biblicalstudies.ru/Books/Bikman8.html>.
16. Казакова Т. А. Практические основы перевода. *English-Russian*. – СПб. : СОЮЗ, 2000. – 319 с.
17. Маругина Н. И. Когнитивный аспект перевода метафоры (на материале повести М. А. Булгакова "Собачье сердце" и ее переводов на английский язык) / Н. И. Маругина // *Язык и культура*. – 2008. – № 4. – С. 42-52.
18. *Стилистика английского языка* / [А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко]. – К. : Вища школа, 1991. – 284 с.
19. Brown D. *The Da Vinci Code*. – 383 p. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=>
20. Браун Д. Код Да Винчі [Текст] ; пер. А. Кам'янець. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 480 с.
21. Чумакова Н. В. Особенности перекладу метафори та метафоричних виразів в англійській та українській мовах (на матеріалі науково-технічних текстів) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. – 2007. – Вип. XXI. – С. 536-537.
22. Collins S. *The Hunger Games*. – N.Y. : Scholastic Press, 2009. – 366 p.
23. Коллінз С. Голодні ігри [Текст] ; пер. У. Григораш. – К. : КМ, 2010. – 384 с.
24. Шурма С. Г. Адекватний переклад метафор українською мовою (на матеріалі оповідань Е. По) / С. Г. Шурма // *Вісник Луганського нац. ун-ту імені Т. Шевченка. Філологічні науки*. – 2011. – № 9 (220), Ч. II. – С. 185-192.
25. Браун Д. Ангели та демони [Текст] ; пер. А. Кам'янець. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 544 с.
26. Маллалиев Г. Н. Проблемы художественного перевода поэзии: На материале поэтических текстов русской и табасаранской литературы: дисс. ... канд. філол. наук: 10.01.02. – Махачкала, 2006. – 177 с.